

ÚVOD: HUMANIZMUS A POSTHUMANIZMUS

Egon Gál

Dva humanizmy

„Termín ‚humanizmus‘ sa v súčasnosti stal sloganom, ktorý je napriek svojej vágnosti takmer univerzálne neodolateľný a príťažlivý. Každého, kto sa zaujíma o „ľudské hodnoty“ alebo o „ľudské šťastie“, dnes označujeme za „humanistu“, pričom ťažko by sa hľadal niekto, kto by nechcel byť humanistom v tomto zmysle slova alebo by to nechcel aspoň predstierať“ (P. O. Kristeller: *Filozofia človeka v talianskej renesancii*). Pôvodne však tento termín znamenal niečo celkom iné. Hlavným záujmom renesančných humanistov bolo štúdium a napodobňovanie klasickej gréckej a latinskej literatúry. Bol predovšetkým kultúrnym, literárnym a vzdelávacím hnutím. Pre osvieten-ských filozofov bol humanizmus vyjadrením myšlienky, že pravé poznanie nepochádza zo zjavenej pravdy, ani z tradície alebo od autority, ale zo skúsenosti a rozumu. V rámci tohto hnutia však vznikla predstava o človeku ako najdokonalejšom spomedzi všetkých živočíchov a o solidarite vo vnútri ľudstva ako o morálnej cnosti. Za najvšeobecnejšie vymedzenie pojmu humanizmus sa dnes považuje „každá teória alebo doktrína, ktorá si za svoj posledný cieľ kladie ľudskú bytosť a jej rozkvet“ (D. Janicaud).

Existuje však aj druhý výklad slova „humanizmus“. Podľa tohto výkladu byť humaný znamená byť zdvorilý, civilizovaný, tolerantný k názorom iných, schopný diskutovať o všetkých témach, náboženských, politických, vedeckých spôsobom, „ktorý

sa vyhýba dogmatizmu, útokom, obrane a spravodlivému rozhorčovaniu“ (R. Rorty, 1991, 197). Tento typ humanizmu mal na mysli Kant v príhode, ktorú zaznamenal jeho osobný lekár, keď ho týžden pred smrťou lekár navštívil. Kant s námahou vstal, počkal, kým si hosť sadne, až potom si sadol aj on so slovami: „pocit humanity ma ešte neopustil“ (Malik, 2000, 61)

Osvietenký racionalizmus sa zvykne považovať za začiatok civilizačného vývoja, ktorý na konci 20. storočia vrcholí vekom inteligentných strojov. Baudriardova otázka „som človek alebo stroj?“, ktorú Jana Horáková použila ako názov svojho textu, dosť dobre vystihuje jeden z možných pohľadov na to, čo znamená byť racionálny – byť schopný spracúvať informácie podľa pravidiel logiky. Lenže osvietenký racionalizmus bol tiež začiatkom civilizačného vývoja, na ktorého konci sú politické inštitúcie a hodnoty, bez ktorých si dnes ťažko predstaviť fungovanie moderných západných spoločností. Racionalita, ktorú, mal na mysli Kant, keď písal „Čo je osvietenstvo?“, nie je racionalita systému spracúvajúceho informácie, ale racionalita, ktorú používame, keď sa dohadujeme o pravidlách spoločného života. Je to racionalita ľudí, ktorých ešte neopustil pocit humanity.

Posthumanizmus

Za myšlienku, že rozum nemusí sídlieť výlučne v ľudskej hlave, ale možno ho vložiť aj do stroja a inteligencia nie je výlučnou

charakteristikou človeka, ale súbor formálnych operácií so symbolmi, ktorý nezávisí od prostredia, kde sa realizuje, vďačíme mladému britskému matematikovi Alanovi Turingovi.

V slávnom článku *Počítacie stroje a inteligencia* (1950) si Turing položil otázku či môžu stroje myslieť, či možno naučiť neživú hmotu rozmýšľať? Na svoju otázku neodpovedal priamo, ale navrhol test, ktorým by sa odpoveď dala zistiť. Otázku „Môže počítač myslieť?“ nahradil otázkou „Môže počítač obstáť v imitačnej hre?“ Je možné viesť s počítačom rozhovor takým spôsobom, aby si človek nevšimol, že sa baví so strojom, a nie s iným človekom? Túto ideu Turing prevzal z jednoduchej spoločenskej hry, pri ktorej vyšetrovateľ musí pomocou otázok zistiť, či osoba, ktorá je v inej miestnosti a ktorú nevidí, je muž alebo žena. Vo svojom myšlienkovom experimente nahradil osobu v inej miestnosti počítačom. Aby počítač úspešne prešiel Turingovým testom, musí dostatočne inteligentne odpove-

dať na všetky vyšetrovateľove otázky. Myšlienka v pozadí Turingovho testu je geniálne jednoduchá: Myslenie je séria formálnych operácií s poznatkami, ktorá podobne ako v ľudskej hlave môže byť realizovaná v akomkoľvek inom systéme, ktorý má dostatočnú pamäť a dokáže pracovať so symbolickými reprezentáciami (číslami, slovami, predstavami a pod.) podľa racionálnych pravidiel. Takým systémom môže byť aj počítač. Svoj článok ukončil Turing predpoveďou, že o päťdesiat rokov (tie uplynuli v roku 2000) budú ľudia schopní zostrojiť počítače, ktoré budú vedieť hrať imitačnú hru tak, že priemerný vyšetrovateľ bude mať len 70-percentnú šancu určiť, či hovorí s človekom alebo počítačom.

Turingova predpoveď sa síce nespĺnila, ešte zatiaľ nebol skonštruovaný stroj, ktorý by prešiel Turingovým testom. Jeho práca však podnietila zmenu perspektívy pri poznávaní človeka.

Otázka „Čo je človek?“, o ktorej si mnohí filozofi myslia, že odpoveď na ňu vyžaduje

špeciálny vzťah medzi poznávajúcim a poznávaným, empatiu, schopnosť vcítiť sa do situácie poznávaného, sa mení na otázku, čo treba pridať systému, spracovávajúcemu informácie, aby sa svojimi kognitívnymi schopnosťami a mentalitou vyrovnal človeku. Podľa jedného z Turingových pokračovateľov, počítačového mága a vizionára posthumanizmu Raya Kurzweila mu treba pridať cit. Cit, píše Kurzweil v knihe *Singularita je blízko* (2005), je najvyšším prejavom ľudskej inteligencie. „Vedieť rozpoznať cit a reagovať naň je najzložitejšia vec, ktorú človek dokáže.“ Dnes už neuroveda dokáže identifikovať neurologické súradnice ľudských citov. Keď lepšie pochopíme, čo sa deje v ľudskom mozgu, dokážeme vyrobiť stroje, ktoré budú aj emocionálne. Budú chápať city ľudí, budú vedieť na ne reagovať „a ak budeme chcieť, budú samy cítiť.“ Čím viac budeme poznať ľudský mozog, tým lepšie dokážeme napodobňovať jeho činnosť strojom, a tým viac sa budú stierať rozdiely medzi človekom a strojom. Podľa Kurzweilovej predpovede dokážu ľudia v roku 2019 vyrobiť stroje, schopné prežívať city. „Počítače si vyvinú osobnosť, city, vôľu a nakoniec požiadajú o zrovnoprávnenie strojov s ľuďmi.“ Rozvoj technológie začína byť taký rýchly, píše Kurtzweil, že mu ľudská skúsenosť prestáva stačiť a človek, ak bude chcieť držať krok so strojmí, bude musieť použiť technológiu na rozšírenie vlastnej inteligencie. Génové manipulácie, psychofarmakológia, kognitívna neuroveda a rôzne metódy predlžovania ľudského života umožnia ľuďom zlepšovať svoje intelektuálne a fyzické schopnosti spôsobom, ktorého dôsledky dnes nik nedokáže domyslieť. Nevidomí budú vidieť, nepočujúci budú počuť, paraleptici budú chodiť, bude sa rozširovať ľudská pamäť, zdokonaľovať ľudská inteligencia, predlžovať ľudský život.

Práve tieto možnosti technicky vylepšovať človeka predstavujú podľa F. Fukuyamu najsubtilnejšie ohrozenie našich súčasných predstáv o slobode, ľudskej dôstojnos-

ti a ľudských právach, ku ktorým sa táto civilizácia dopracovala obrovským intelektuálnym úsilím, emocionálnym nasadením a krvavými vojnami. Je nebezpečnejšia ako atomové zbrane alebo klimatické zmeny, pretože spája negatívne dôsledky dehumanizácie s pozitívnymi účinkami, akými sú odstránenie chorôb, dlhovekosť alebo možnosť kúpiť si v lekární látky rozširujúce pamäť a zdokonaľujúce inteligenciu. V Kurzweilovom posthumánnom svete, v ktorom nebude existovať žiaľ, depresia, frustrácia, nebude také hodnoty ako súcitiť, spravodlivosť, sloboda alebo úcta nik potrebovať. Na rozdiel od ponížovaných a utlačaných, dehumanizovaní ľudia netušia, že sú dehumanizovaní, a čo je horšie, keby to aj tušili, nevidali by im to. Nové techniky sociálneho inžinierstva budú, podľa Fukuyamu, znamenať nový začiatok dejín, ktorých sociálne a politické dôsledky si dnes nik nedokáže predstaviť.

Svet po „konci dejín“

Fukuyamov technologický skepticizmus je značne prehnaný, podobne ako Kurzweilov technologický optimizmus. Posthumánnymi sa nestávame tým, že využívame nové vedecké poznatky a nové technológie na vylepšenie svojej fyzickej a psychickej kondície. Podobne, ako nás nerobia posthumánnymi okuliare, inzulín, kardiostimulátory alebo antidepresíva. V jednej veci má však Fukuyama, zdá sa, pravdu. Morálka, ani pocit humanity nie sú kultúrne konštrukty. Žiadne morálne normy by nemohli byť sociálne konštruované, žiadne dohody by nik dobrovoľne nedodržiaval, keby neexistovali isté implicitné elementy morálky a humanizmu zakódované v ľudskej biológii.

Nové výsledky vo výskume mozgu, o ktorých píše Gazzaniga, naznačujú, že ak človeka ešte neopustil pocit humanity „je to preto, že pri úvahách o morálnych dilemách sa aktivuje tá oblasť jeho mozgu, kde sídlia emócie“. Ak človek uvažuje o morál-

nej dileme a v emocionálnej časti jeho mozgu sa nič nedeje, znamená to, že niečo s ním nie je v poriadku. Naše reakcie na iných ľudí a ich reakcie na nás spúšťajú v našom mozgu celú kaskádu regulačných procesov, ovplyvňujúcich nielen emócie, ale aj činnosť srdca a mnohých iných telesných orgánov. „Dobré vzťahy fungujú ako vitamíny, zlé ako jedy.“

Fukuyamove obavy sa zdajú byť opodstatnenejšie v prípade, ak sa podarí „vylepšiť“ človeka takým spôsobom, že pri uvažovaní o morálnych dilemách sa bude v jeho mysli diať niečo podobné, ako sa deje v „mysli“ stroja pri spracúvaní informácií. Posthumánnymi sa totiž nestaneme tým, že naučíme stroje rozumieť informáciám, ktoré spracúvajú, ale skôr tým, že my sa naučíme myslieť ako myslia stroje.

V texte nazvanom „Polovica manifestu“ (2005) navrhol Jaron Lanier myšlienkový experiment, ktorý by sa mohol použiť aj ako test humanity: Predstavte si imaginárny kruh, ktorý každý človek opisuje okolo seba, nazvime ho „kruhom empatie“. Vo vnútri tohto kruhu sa nachádza všetko, o čom si myslíme, že si zaslúži našu empatiu a z nej vyplývajúce práva, dôstojnosť, úctu a všetko, čo sme ochotní pripísať svojim príbuzným, priateľom a iným ľuďom, ktorých považujeme za seberovných. Za hranicami tohto kruhu ostanú veci, o ktorých si myslíme, že si to nezaslúžia. Liberáli by podľa Laniera mali radi tento kruh čo najväčší, konzervatívci by ho radšej mali menší. Aj keď výberové pravidlá, podľa ktorých sa rozhodujeme, čo sa dostane do kruhu, a čo nie, sú zložitejšie, ako si predstavuje Lanier, ideológia, náboženstvo a tradícia sú pravdepodobne najdôležitejšie faktory rozhodujúce o tom, či sa ľudia rozhodnú zahrnúť do svojho „kruhu empatie“ napríklad inteligentné stroje, nenarodené deti, ľudí inej rasy, náboženstva alebo sexuálnej orientácie.

Všetky súčasné počítače sú v podstate Turingovým strojom. Možno by bolo vhod-

nejšie nenazývať ich „počítače“, ale „mysliče“, ako navrhuje F. Gyárfáš. Čo takýmto myšličom chýba, je práve istý druh sociálnej inteligencie, ktorej ľudia vďaka za schopnosť vytvárať sféry empatie. Bez nich môžu síce existovať inteligentní jedinci, ale nie spoločnosť. Turingov tragický osud je paradoxným príkladom toho, čím sa ľudská inteligencia odlišuje od inteligencie Turingovho stroja. V roku 1952 bol Turing súdený pre homosexualitu (ešte v tom čase bola v Anglii homosexualita považovaná za zločin alebo psychickú poruchu). Mohol si vybrať väzenie alebo hormonálnu liečbu. Vybral si liečbu. Rok mu pichali estrogénové injekcie, ktoré ho psychicky zlomili. V roku 1954 spáchal ako štyridsaťdvaročný samovraždu. Na jeho stole ostal list adresovaný priateľovi: *Bojím sa, že niektorí ľudia siahnu po tomto sylogizme: Turing verí, že stroje myslia. Turing spí s chlapmi. Stroje teda nemyslia. Tvoj zúfalý priateľ.* Dodnes síce ešte nijaký stroj neprešiel Turingovým testom, ale homosexualita sa už nepovažuje za zločin ani chorobu. Aj to sú dejiny humanizmu, rozširovanie kruhu empatie na celý ľudský druh. Aké budú dejiny posthumanizmu, nemá dnes nik ani tušenie. Úvahám o tejto téme sú venované texty v tomto čísle *Kritika a Kontext*.

LITERATÚRA:

- Kurzweil, R.: *Singularity is near*, Penguin Books, London 2005
- Lanier J.: *One half of a manifesto*, www.edge.org, 2005
- Malik, K.: *Man Beast and Zombie*, Phoenix, London 2001
- Rorty, R.: *Veda ako solidarita*, in: *Za zrkadlom moderny*, Archa, Bratislava 1991
- Turing, A.: *Počítacie stroje a inteligencia* IN: *Myseľ, telo, stroj*, Bradlo, Bratislava 1991